

Χώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE **32**

ΕΤΟΣ
YEAR **2021**

ΤΜ
ΧΠ
ΠΑ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ <http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@uth.gr

---

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού

Layout: Παναγιώτης Μανέτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	

Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000

Ευγενία Αναστασίου

Διδάκτωρ Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Η μετανάστευση αποτελεί το μοναδικό δημογραφικό φαινόμενο το οποίο διαδρά άμεσα με το χώρο και το χρόνο. Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στην αδυναμία διατύπωσης ενός μοναδικού και ευρέως αποδεκτού ορισμού, καθώς διαφοροποιείται ανάλογα με το εκάστοτε ερευνητικό αντικείμενο, τον πληθυσμό αναφοράς καθώς και τη διαθεσιμότητα και αξιοπιστία των δεδομένων. Στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας και ειδικότερα κατά την μεταπολεμική περίοδο, η εξωτερική μετανάστευση κατείχε ιδιαίτερη θέση -αφού παραδοσιακά αποτελούσε, όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, «ενεργή χώρα μετανάστευσης» (Kotzamanis, 1989). Παράλληλα στο εσωτερικό της χώρας, υπήρξε έντονη αστικοποίηση και εγκατάλειψη της υπαίθρου με αποτέλεσμα, μεταπολεμικά, μια σημαντική ανακατανομή του πληθυσμού στον χώρο (Sidiropoulos et al., 1996). Κατά την δεκαετία του '90, η Ελλάδα μετατρέπεται προοδευτικά σε χώρα υποδοχής, ενώ ταυτόχρονα, οι εσωτερικές μεταναστευτικές ροές συνεχίζονται. Φαίνεται όμως ότι αποκτούν νέες μορφές και κατευθύνσεις καθώς τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα δεν αποτελούν πλέον συστηματικά τον προνομιούχο προορισμό. Στόχος του άρθρου είναι, με βάση τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής πληθυσμού (2011), να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό και ποιες περιοχές της χώρας ελκύνουν τους εσωτερικούς μετανάστες. Η μεθοδολογία που αναπτύσσεται στοχεύει ειδικότερα στην ανάδειξη των περιοχών του έξω-αστικού χώρου που παρουσιάζουν σημαντική (ή δυναμική) πληθυσμιακή ανάκαμψη. Απώτερος στόχος είναι η χωρική ανάδειξη του μεγέθους της «επιστροφής στην ύπαιθρο», καθώς οι εν λόγω ροές καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δυναμική του χώρου (Κυριαζή-Άλλισον, 2005). Ο προσδιορισμός και η μέτρηση των ροών αυτών βασίζονται στα

αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής και αφορούν τους Έλληνες που γεννήθηκαν στην Ελλάδα και ήταν παρόντες στις δυο τελευταίες απογραφές. Η κλίμακα ανάλυσης αναφέρεται στο διοικητικό επίπεδο Καποδιστριακού δήμου, κλίμακα που σε σχέση με την νέα διοικητική διαίρεση (Καλλικρατικοί δήμοι) επιτρέπει την καλύτερη αποτύπωση των μετακινήσεων από τις αστικές προς τις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας.

Λέξεις κλειδιά

εσωτερική μετανάστευση, ελκυστικότητα, ελληνική ύπαιθρος, εγκατάσταση πληθυσμού

Tracking attractive rural areas as destinations for the establishment of Greeks after 2000

Abstract

Migration is the only demographic phenomenon which directly interacts with time and space. In the modern history of Greece international migration held a distinct position, while within the country we observed an intense urbanization process and rural exodus, generating strong spatial population redistribution. During the 90s, Greece turned into “host” country. This new situation has largely contributed to a relative demographic revitalization of some rural areas. In parallel, if internal migratory flows in Greece continue, however they acquire new forms and directions where the largest cities are not systematically the privileged destination. The methodology adopted in the present study aims at delimiting the rural areas with significant or potential population growth and to some extent can be considered as “new attractiveness areas”. The present research is focused on internal migration of Greek population and gives emphasis on returning to rural areas. Therefore, the population under consideration is related to Greeks born in Greece who are residents in the country both in 2001 and 2011. The scale of the analysis refers to the administrative level of Kapodistrian municipal districts, which in relation to the new administrative division allows a more pertinent identification of rural areas concerned by the return to countryside.

Keywords

internal migration, attractiveness, Greek countryside, population settlement

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η «ύπαιθρος»² φαίνεται να συνιστά πόλο έλξης εσωτερικών μεταναστών με αποτέλεσμα την αναστροφή του έντονου ρυθμού εξόδου από αυτή. Σε ορισμένες περιοχές μάλιστα παρουσιάστηκε πληθυσμιακή ανάκαμψη (Λαμπριανίδης και Μπέλλα, 2004; Κυριαζή-Αλλισον, 2007). Στην Ελλάδα, οι αυξητικές αυτές τάσεις προέκυψαν κατά κύριο λόγο από την εγκατάσταση αλλοδαπού πληθυσμού (Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2008; Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012). Όπως όμως συνέβη στην ύπαιθρο άλλων ευρωπαϊκών χωρών, έτσι και στην Ελλάδα, παρατηρούνται εδώ και δύο δεκαετίες νέες μορφές εσωτερικής μετανάστευσης από τα αστικά κέντρα προς την ύπαιθρο, στο πλαίσιο αναζήτησης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Το φαινόμενο αυτό αφορά ειδικά τους κατοίκους των αστικών κέντρων που διατήρησαν την πατρογονική τους περιουσία (Πέτρου και Κουτσού, 2014; Ανθοπούλου κ.ά., 2013; Gkartzios, 2013).

Η έξοδος του πληθυσμού από τις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές αντανακλά σε σημαντικό βαθμό την ίδια την ιστορία της εσωτερικής μετανάστευσης. Δεν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι σε χώρα όπως η Γαλλία, η διαδικασία αυτή ξεκίνησε νωρίτερα από άλλες χώρες και ειδικά από τις Μεσογειακές χώρες της Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα, οι πρώτες ροές αγροτικής εξόδου στη Γαλλία εμφανίστηκαν πριν τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μαζικό φαινόμενο μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 50. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο ωρίμασε και πραγματοποιήθηκε κατά κύριο λόγο από το 1960 έως το 1980. Η σημαντική αυτή χρονική απόκλιση εξηγεί γιατί τα πρώτα κύματα επιστροφής στην ελληνική ύπαιθρο καθυστέρησαν, με αποτέλεσμα η αστική έξοδος να παρουσιάζει χρονική υστέρηση περίπου 20 ετών (σε σχέση με τη Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες) και συνιστά θέμα διερεύνησης μόλις κατά τη τελευταία δεκαετία (Πέτρου και Κουτσού, 2014).

Οι περιοχές που επωφελούνται και φαίνεται να κερδίζουν πληθυσμό μετά το 2000 στην Ελλάδα (Ντυκέν, 2009:129) είναι οι μικρομεσαίες πόλεις της περιφέρειας και όχι τόσο τα μεγάλα αστικά κέντρα. Όμως η ελκυστικότητά τους είναι σε σημαντικό βαθμό

---

² Η «ύπαιθρος» αποτελεί τον γεωγραφικό χώρο έξω από τον αμιγώς αστικό χώρο και δεν ταυτίζεται πλέον με τις γεωργικές περιοχές, υπό την έννοια της κυριαρχίας της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (Μαραβέγιας, 2007). Στη σύγχρονη βιβλιογραφία (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007), η Ύπαιθρος αποτελεί πολύ-λειτουργικό χώρο που περιλαμβάνει (i) περιοχές όπου η γεωργική δραστηριότητα παραμένει βασικός πυλώνας του οικονομικού ιστού (ii) παράκτιες, νησιωτικές και ορεινές περιοχές με φυσικό πλούτο και (iii) περι-αστικές περιοχές όπου οι γεωργικές δραστηριότητες δεν έχουν εκλείψει και συχνά αντιστοιχούν σε περιοχές ανάπτυξης δεύτερης κατοικίας.

συνάρτηση της σχετικής γειτνίασής τους με τις μεγάλες πόλεις της χώρας. Ορισμένες περιοχές προσπαθούν να ελκύσουν κατοίκους γιατί χάρη στην ίδια την εγκατάσταση νέων ομάδων πληθυσμού, δημιουργούνται νέες ροές ζήτησης, νέες ανάγκες και απαιτήσεις για υπηρεσίες, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη (ή τουλάχιστον στη διατήρηση) οικονομικών δραστηριοτήτων και σε ορισμένες περιπτώσεις στη διαφοροποίηση του οικονομικού τους ιστού. Η ανάπτυξη της στρατηγικής έλξης από τις ίδιες τις αγροτικές περιοχές αποτελεί μια βασική προϋπόθεση για να αποκτήσουν μια πραγματική δύναμη ελκυστικότητας (Davezies 2009; Baudet, 2011).

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναδειχθεί σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση από τα αστικά κέντρα προς τον έξω-αστικό χώρο αποτελεί πλέον στην Ελλάδα μια νέα πραγματικότητα, συμβάλλοντας στην αναζωογόνηση ορισμένων μη αστικών περιοχών. Ενδιαφέρον έχει όμως και η ανάδειξη των διαφορετικών χωρικών μοτίβων της εσωτερικής μετανάστευσης. Η ανάλυση βασίζεται στα δεδομένα των δύο τελευταίων απογραφών (2001-2011) που αφορούν τον μόνιμο τόπο διαμονής των Ελλήνων κατά τα έτη 2001 και 2011 αντίστοιχα, ενώ η χωρική κλίμακα αναφοράς είναι η σημερινή Δημοτική Ενότητα (νυν Καποδιστριακός Δήμος).

Ο κεντρικός στόχος του άρθρου είναι διττός και αφενός στοχεύει στην διερεύνηση της έντασης του φαινομένου, αφετέρου εξετάζει την προέλευση των μέγιστων εισροών σε κάθε Δημοτική Ενότητα (Δ.Ε.), έτσι ώστε να διερευνηθεί εάν υπάρχουν χωρικά μοτίβα και πιο συγκεκριμένα εάν παρατηρούνται τάσεις μετακίνησης από αμιγώς αστικούς δήμους προς τον έξω-αστικό χώρο.

2. Ύπαιθρος: Αναβίωση ή Επιστροφή;

Η «ύπαιθρος» χαρακτηρίζεται από το φυσικό περιβάλλον, το οποίο είναι ταυτόχρονα απαγορευτικό αλλά και ιδανικό για την ανάπτυξη διαφόρων δραστηριοτήτων. Παραδοσιακά συνδέεται με τη γεωργία, τις χρήσεις γης, τη μικρή πληθυσμιακή πυκνότητα και την έλλειψη έντονης οικονομικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας. Αν και δεν υπάρχει σαφής εννοιολογική προσέγγιση της υπαίθρου (Λαμπριανίδης και Μπέλλα, 2004), κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αναγνωρίζεται ότι η «ύπαιθρος» ως έξω-αστικός χώρος μεταβάλλεται σταδιακά από αγροτικό σε πολύ-λειτουργικό χώρο πολλαπλών δραστηριοτήτων (Γούσιος, 1999; Παπαδόπουλος, 2004) καθώς παρουσιάζονται όλο και περισσότερες δυνατότητες για απασχόληση πέραν του πρωτογενούς τομέα. Η νέα ευρωπαϊκή και κατ'επέκταση ελληνική ύπαιθρος απέκτησε πολυδιάστατο χαρακτήρα και στο εσωτερικό της αναπτύσσονται πλέον ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες, όπως κατασκευές, εκβιομηχάνιση, τουρισμός, προώθηση τοπικών παραδοσιακών προϊόντων, καθιέρωση παραθεριστικών κατοικιών και αναψυχή (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007; Kayser, 1990).

Ωστόσο, παρά τις εξελίξεις αυτές δε νοείται η ύπαρξη της χωρίς απασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα και την αγροτική παραγωγή (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007). «*Τα νέα πρότυπα κατανάλωσης και διαχείρισης του αγροτικού χώρου οδηγούν σε μια γενικευμένη τάση εμπορευματοποίησης λειτουργιών και αξιών, με άλλα λόγια σε μια εμφανή τριτογενοποίηση της υπαίθρου*» (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007: 247). Επομένως ο ρόλος του αγρότη ξεπερνά την γεωργική παραγωγή και εξελίσσεται σε διαχειριστή των υπηρεσιών και των δραστηριοτήτων του πολύ-λειτουργικού χώρου της υπαίθρου (Παπαδόπουλος, 2004).

Η μετάβαση σε μια πολύ-λειτουργική υπαίθρο στην Νότια Ευρώπη ήταν χρονοβόρα και πολύπλοκη διαδικασία. Οι τοπικές αγροτικές κοινωνίες, ειδικότερα αυτές που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, παρουσιάζουν συστηματικά έλλειμμα σε νεανικό εργατικό δυναμικό. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στην εγκατάλειψη της υπαίθρου, όσο και στην απαξίωση των αγροτικών εργασιών. Λόγω ακριβώς αυτής της απαξίωσης των αγροτικών εργασιών από τους ντόπιους κατοίκους, η υπαίθρος στην Ελλάδα - και στις Νότιες Ευρωπαϊκές χώρες γενικότερα - αποτέλεσε τόπο έλξης μεταναστών, οι οποίοι εν μέρει συνέβαλαν στην κάλυψη της έλλειψης εργατικού δυναμικού, ειδικά στον πρωτογενή τομέα (Kasimis and Papadopoulos, 2005).

Η σχετική αναζωογόνηση πολλών περιοχών της Ευρώπης – και ειδικά σε χώρες όπως η Ιρλανδία, η Σκωτία, η Ισπανία και η Γαλλία – οφείλεται κυρίως σε «νεοεισερχόμενους κατοίκους», αναδεικνύοντας και μια τάση επιστροφής στην υπαίθρο και ειδικά στις μικρομεσαίες πόλεις (Ντυκέν, 2009; Κυριαζή-Άλισον, 2007; Kasimis, Papadopoulos and Pappas, 2010). Η Ιρλανδία, χώρα με μεγάλη προϊστορία στην έξοδο του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές, χαρακτηρίζεται από σημαντική εσωτερική μετανάστευση η οποία συχνά αποκτά τη μορφή «επιστροφής στην υπαίθρο» (NiLaoire, 2007). Παρόμοια τάση εμφανίζεται επίσης στη Σκωτία (Stockdale et al., 2000). Ιδιαίτερη πληθυσμιακή αύξηση παρουσιάζουν αρκετές αυτόνομες ισπανικές επαρχίες, οι σημαντικότερες των οποίων είναι οι Murcia, Cantabria, Castilla και οι Βαλεαρίδες νήσοι (INE, 2013). Στη Γαλλία, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2014 (INSEE, 2013), οι περιφέρειες με σημαντική αύξηση πληθυσμού είναι αυτές με έντονο αγροτικό ή/και ημι-αστικό χαρακτήρα όπως οι Alpes-de-Haute-Provence, Hautes-Alpes, Ariège, Aude, Charente-Maritime, Corse-du-Sud, Haute-Corse, Creuse, Lot, Pyrénées-Orientales, Tarn-et-Garonne, Var. Η πληθυσμιακή τους αύξηση οφείλεται στα θετικά ποσοστά καθαρής μετανάστευσης και όχι στη φυσική αύξηση του πληθυσμού.

Το τέλος της δεκαετίας του 2010 αποτέλεσε την έναρξη μιας επίπονης περιόδου για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η οικονομική κρίση, που ξεκίνησε το 2008, οδήγησε στην οικονομική εξαθλίωση ορισμένων περιοχών και προκάλεσε ταυτόχρονα νέα κύματα μετανάστευσης μετατρέποντας πόλεις, περιφέρειες ή ακόμα και χώρες ολόκληρες σε περιοχές προέλευσης ή υποδοχής μεταναστών. Έτσι, από τις 1318 περιφερειακές

ενότητες (NUTS-3), οι 769 παρουσίασαν θετική καθαρή μετανάστευση κατά το 2010.

Στην Ελλάδα, η εσωτερική μετανάστευση των τελευταίων δεκαετιών έχει ελάχιστα μελετηθεί λόγω κυρίως της μη διαθεσιμότητας δεδομένων. Παρόλα αυτά, προς το παρόν, δεν διαφαίνονται τάσεις επιστροφής στην ύπαιθρο υπό τη μορφή της μετάβασης σε ένα πολύ-λειτουργικό χώρο και σε έναν «τύπο ζωής», όσο λόγω των στενών δεσμών των μετακινούμενων με τον τόπο καταγωγής τους (Ντυκέν και Κακλαμάνη, 2009).

Τα ρεύματα εσωτερικής μετανάστευσης στην χώρα μας μεταπολεμικά αφορούν την έξοδο από ορεινές, ημιορεινές περιοχές και μικρά κέντρα της περιφέρειας σε πεδινές περιοχές και στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, ιδιαίτερα δε στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη (Κοτζαμάνης και Μίχου, 2010). Προ της ανάδυσης της κρίσης, η εσωτερική μετανάστευση συμβάλλει καθοριστικά στην αστικοποίηση και εγκατάλειψη της υπαίθρου, ορισμένες περιοχές της υπαίθρου όμως εμφανίζουν θετική καθαρή μετανάστευση. Όπως και στην Ευρώπη (Ackers and Dwyer, 2002), οι περιοχές στην Ελλάδα που αποτελούν πόλο έλξης τα τελευταία χρόνια είναι κυρίως οι παραθαλάσσιες και νησιωτικές, (Γαβαλάς και Κωστοπούλου, 2011). Οι συγκεκριμένες μετακινήσεις αφορούν κυρίως συνταξιούχους και άτομα τρίτης ηλικίας που μετακινούνται σε περιοχές που προσφέρουν ποιοτικές συνθήκες διαβίωσης (Pennington, 2013).

Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται στην εξέταση των εσωτερικών μετακινήσεων, ειδικότερα των μετακινήσεων από τον ελληνικό αστικό στον εξω-αστικό χώρο, μια πρόσφατη σχετικά μορφή κινητικότητας που ενδέχεται να οδηγήσει σε μια ανακατανομή του πληθυσμού στον χώρο και να αναδείξει νέα κέντρα ελκυστικότητας (Davezies 2009; Baudet, 2011)

2.1 Η αναβίωση της Υπαιθρου μέσω της αποαστικοποίησης

Η αναστροφή της αστικοποίησης έχει προσεγγιστεί εννοιολογικά (Dean et al., 1984) μέσα από την ανάλυση συγκεντρωτικών δεδομένων (Champion, 1981), την ερευνητική ανάλυση (Williams and Sofranko, 1979) και την παρατήρηση (Forsythe, 1980). Η έξοδος από αστικές σε μη αστικές περιοχές χαρακτηρίζει τις αναπτυσσόμενες χώρες για περισσότερα από πενήντα χρόνια («αποαστικοποίηση» ή «αναστροφή της αστικοποίησης»). Συναντάται ακόμα και ως «αστική έξοδος» ή «επάνοδος στην ύπαιθρο» και χαρακτηρίζει την μετεγκατάσταση οικογενειών της μεσαίας τάξης από τα αστικά κέντρα στην «ύπαιθρο» λόγω της ελκυστικότητας κυρίως του οικιστικού περιβάλλοντος (Halfacree, 2008). Οι παράγοντες που ευνοούν την ανάδυση της νέας αυτής μορφής κινητικότητας είναι κοινωνικοί (φιλικό περιβάλλον, περιορισμένη εγκληματικότητα) και περιβαλλοντικοί (καθαρός αέρας, καλύτερο φυσικό περιβάλλον) (Gkartzios and Scott, 2009; Halfacree, 1994). Οι μετακινήσεις αυτές δεν αποτελούν απλώς μετακινήσεις σε έναν διαφοροποιημένο φυσικό και οικονομικό χώρο. Αποτελούν επίσης μια συνειδητή

κοινωνική αποστασιοποίηση από τις μητροπολιτικές δομές εργασίας, τις αστικές καταναλωτικές συνήθειες και τον τρόπο ζωής γενικότερα (Jones et al., 1986).

Η αποαστικοποίηση αποτελεί επομένως μια έξοδο του πληθυσμού από τις μητροπολιτικές περιοχές προς χαμηλότερα ιεραρχικά επίπεδα, δηλαδή σε μικρότερη πληθυσμιακής και οικιστικής πυκνότητας οικισμούς (Joseph et al., 1988; Mitchell, 2004). Στην αποαστικοποίηση, εντάσσεται και μια ιδιαίτερη μορφή, η περιαστικοποίηση (η μετεγκατάσταση δηλαδή προς τα προάστια – suburbanisation) (Simpson and Finney, 2009) ενώ σύμφωνα με τους Champion και Atkins (1996), η τάση διάχυσης του πληθυσμού στην ύπαιθρο («counterurbanization cascade») ελεγκτείται εκτός από τις περιαστικές περιοχές σε πιο απομακρυσμένες και αγροτικές περιοχές.

Τέσσερα είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν την αποαστικοποίηση από την περιαστικοποίηση εφόσον και οι δύο μορφές μετακίνησης περιγράφουν την έξοδο από τα μητροπολιτικά κέντρα και είσοδο σε μικρότερες πληθυσμιακά ενότητες: η απόσταση από τα αστικά κέντρα, η επιθυμία αλλαγής του αστικού τρόπου διαβίωσης, ο βαθμός κοινωνικής και οικονομικής δικτύωσης-εξάρτησης από το γειτνιάζον αστικό κέντρο και η προσφορά υψηλής ποιότητας παροχών. Ο τρόπος ζωής στην ύπαιθρο αποτελεί βασικό συστατικό της αποαστικοποίησης (Halliday and Coombes, 1995) και ως εκ τούτου η αναστροφή της αστικοποίησης δε συνιστά απλά μια επέκταση των κατοικημένων περιοχών πέρα από τα υπάρχοντα αστικά όρια, αλλά αποτελεί μια σαφή μετατόπιση του πληθυσμού από τις μεγαλύτερες και πιο πυκνοκατοικημένες μητροπολιτικές περιοχές σε μικρότερες επαρχιακές πόλεις και οικισμούς ή αραιοκατοικημένες αγροτικές τοποθεσίες (Stillwell et al., 1992). Σε χώρες που έχουν διενεργηθεί σχετικές έρευνες, έχει αναδειχθεί ότι η αναστροφή της αστικοποίησης συχνά συνδέεται άμεσα με μια ανοδική κοινωνική κινητικότητα, τις μεγαλύτερες μετακινήσεις για εργασία (commuting) (ή τηλε-εργασία) και την αναδιανομή των οικονομικών κέντρων (Simpson and Finney, 2009).

Σύμφωνα με τον Šimon (2012) εντοπίζονται δύο διαφορετικές προσεγγίσεις της «αναστροφής της αστικοποίησης» (counterurbanisation). Η πρώτη αφορά τις μετασοσιαλιστικές χώρες, οι οποίες γύρω στο 1990 χαρακτηρίζονταν από εκροές κατοίκων προς αγροτικές περιοχές λόγω της ανεργίας και της αδυναμίας του πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων να ανταποκριθούν στο υψηλό κόστος ζωής (Krisjane and Berzís, 2012). Τα δίκτυα συγγένειας και η παραοικονομία στην ύπαιθρο αποτέλεσαν στρατηγική επιβίωσης για τους πληθυσμούς αυτούς, ενώ παρουσιάστηκαν ακόμη και ευκαιρίες για απασχόληση στον αγροτικό τομέα; (Brown and Schafft, 2002). Η δεύτερη προσέγγιση δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές στην απόδοση της «αναστροφής της αστικοποίησης» ανάμεσα στις πρώην ανατολικές και τις δυτικές χώρες (Halfacree, 2008). Σύμφωνα με τις διεξαχθείσες έρευνες, οι εσωτερικοί μετανάστες είναι άτομα που ανήκουν κυρίως στη μεσαία τάξη, δυσανεσθημένοι από τον αστικό τρόπο ζωής. Μετακινούνται

στον υπαίθρο χώρο για να ζήσουν μια ειδυλλιακή ζωή και να εκπληρώσουν το όνειρό τους για διαβίωση σε ένα πιο φυσικό τρόπο ζωής (Bijker and Haartsen, 2012). Ωστόσο, «στην περίπτωση της Ελλάδας η υπαιθρικότητα (το ανήκειν στον κόσμο της υπαίθρου) είναι ισχυρότερη του υπαιθριωτισμού (ειδυλλιακότητα της ζωής στην υπαίθρο)» (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007:254).

Η «αναστροφή της αστικοποίησης» τις προηγούμενες δεκαετίες αποτελούσε αντικείμενο αμφισβήτησης από μέλη της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας, τα οποία αμφέβαλλαν τόσο για τη φύση όσο και τη σημασία του φαινομένου (Champion 1989). Στη βιβλιογραφία ωστόσο καταγράφεται πλήθος κινήτρων τα οποία αντικατοπτρίζουν την πολυπλοκότητά του (Mitchell, 2004; Gkartzios and Scott, 2010), μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η εγγύτητα στον οικογενειακό-συγγενικό-φιλικό κύκλο, η άμεση επαφή με τη φύση, η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, ο βραδύτερος ρυθμός ζωής, η ηρεμία και η αποφυγή των προβλημάτων της αστικής ζωής (Simon, 2012).

2.2 Η «επιστροφή στην υπαίθρο»: μια ειδική μορφή εσωτερικής μετανάστευσης

Παρά το γεγονός ότι, πολλές έρευνες αναφέρονται στο φαινόμενο της «επιστροφής στην υπαίθρο», δεν περιορίζουν όμως την ανάλυσή τους στην επανεγκατάσταση του πληθυσμού στον τόπο καταγωγής του. Το γεγονός ότι η εγκατάσταση αστικού πληθυσμού τόνωσε και αναζωογόνησε ορισμένες περιοχές της υπαίθρου, ώθησε τους ερευνητές να χρησιμοποιήσουν τον όρο «επιστροφή» με διευρυμένη έννοια (Hervieu, 1996)³, όπου η μετεγκατάσταση ενός μετανάστη δεν συνδέεται πλέον αποκλειστικά με τον τόπο καταγωγής του αλλά αφορά επίσης την επιλογή διαμονής εκτός αστικού χώρου, αναζητώντας διαφορετικό τρόπο διαβίωσης.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η «επιστροφή στην υπαίθρο» ορίζεται ως τη διαδικασία αλλαγής της μόνιμης κατοικίας του αστικού εκείνου πληθυσμού που

---

³ Ετυμολογικά η λέξη «επιστροφή» σημαίνει την επάνοδο σε ορισμένο τόπο, όπως η επιστροφή των μεταναστών στις πατρίδες τους (Μπαμπινιώτης, 2008). Στη διεθνή βιβλιογραφία η «επιστροφή» συναντάται ως “reflux migration, homeward migration, remigration, return flow, second-time migration, repatriation”. Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται συνήθως για να εκφράσουν την μετακίνηση και εγκατάσταση των πληθυσμών στην πατρίδα τους (Gmelch, 1980). Σε συνθήκες διεθνούς μετανάστευσης η επιστροφή ερμηνεύεται ως «παλιννόστηση». Συγκεκριμένα χρησιμοποιείται για να εκφράσει τον γυρισμό των μεταναστών στη χώρα καταγωγής τους. Αρκετές μελέτες που αφορούν στην παλιννόστηση εκφράζουν την άποψη ότι η επιστροφή των μεταναστών είναι η φυσική κατάληξη που κλείνει τον κύκλο της μετανάστευσης (Koser and Black, 1999).

αποφασίζει να εγκατασταθεί στον έξω-αστικό χώρο, δεδομένου ότι, δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία που θα επέτρεπαν την απομόνωση της πραγματικής επιστροφής στο τόπο καταγωγής. Κατά συνέπεια, αναφερόμαστε στον αστικό πληθυσμό που μεταναστεύει είτε έχει καταγωγή στην ύπαιθρο, είτε δεν έχει, αποφασίζοντας ωστόσο να εγκατασταθεί στον έξω-αστικό χώρο της επιλογής του.

3. Μεθοδολογική προσέγγιση

3.1. Γεωγραφική οριοθέτηση του έξω-αστικού χώρου

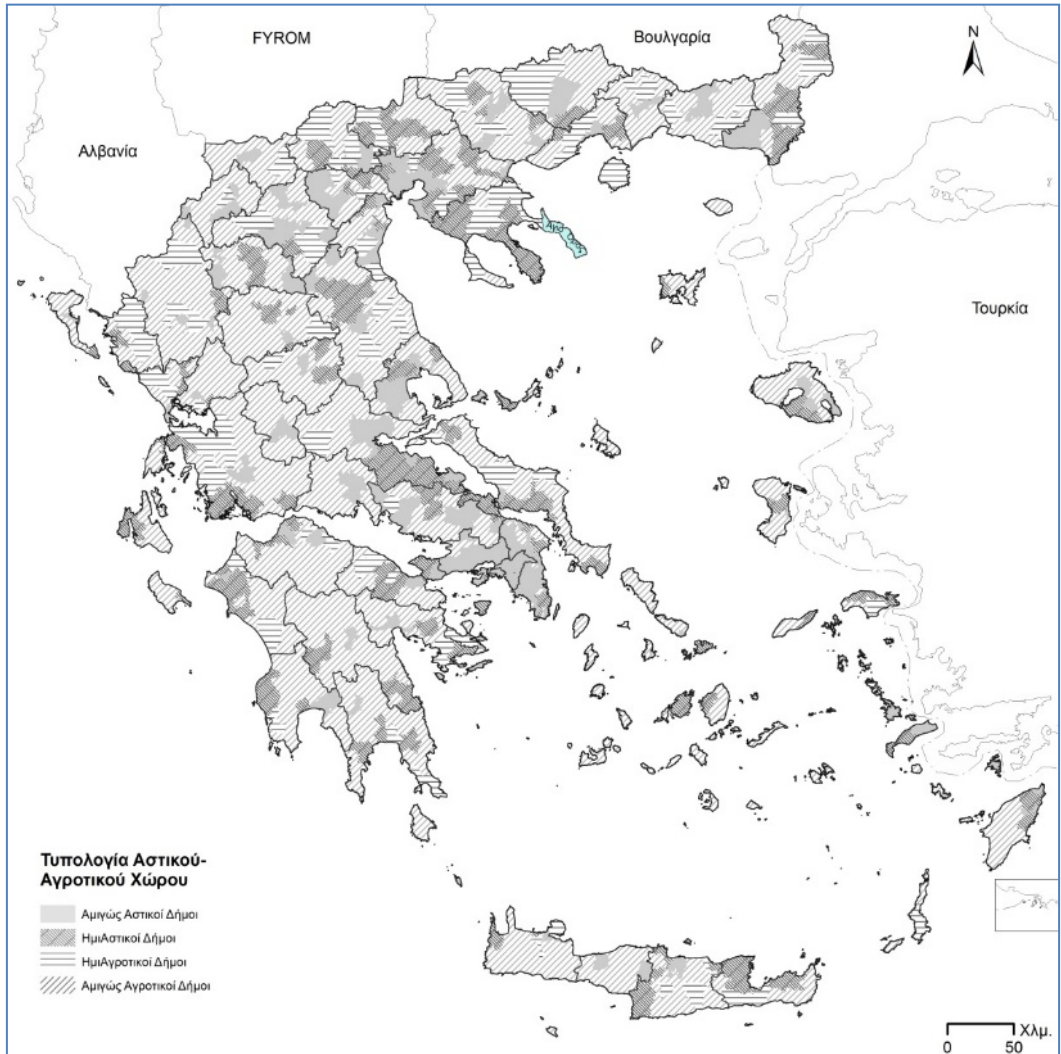
Ο έξω-αστικός χώρος αποτελεί μία πολυδιάστατη έννοια, ενώ ακόμα πιο σύνθετη είναι η γεωγραφική οριοθέτησή του. Στο παρόν άρθρο, προτείνεται μια τυπολογία του ελληνικού αστικού και έξω-αστικού χώρου όπου προέκυψε από την εξέταση σειράς κριτηρίων όπως η πληθυσμιακή πυκνότητα, η γειτνίαση με το κύριο τοπικό αστικό κέντρο, η ορεινότητα ως μέσο υψόμετρο, σταθμισμένο είτε με τον πληθυσμό είτε με την έκταση. Με την χρήση προσηκόντων τεχνικών (σειρά ιεραρχικών ταξινομήσεων) προέκυψε η βέλτιστη διάσπαση των συστάδων που επέτρεψε την κατάταξη των 1034 Δημοτικών Ενοτήτων σε τέσσερις μεγάλες ομάδες, αναλόγως του ποσοστού του πληθυσμού τους που διαμένουν σε αστικές Δημοτικές Ενώτητες (Χάρτης 1). Ο συγκεκριμένος δείκτης αντανakλά επίσης το βαθμό αστικοποίησης του δήμου:

- < 25% του πληθυσμού σε αστικές Δ.Ε. → Αμιγώς Αγροτική Δημοτική Ενότητα
- 25-50% του πληθυσμού σε αστικές Δ.Ε. → Ημιαγροτική Δημοτική Ενότητα
- 50-75% του πληθυσμού σε αστικές Δ.Ε. → Ημιαστική Δημοτική Ενότητα
- 75% του πληθυσμού σε αστικές Δ.Ε. → Αμιγώς Αστική Δημοτική Ενότητα

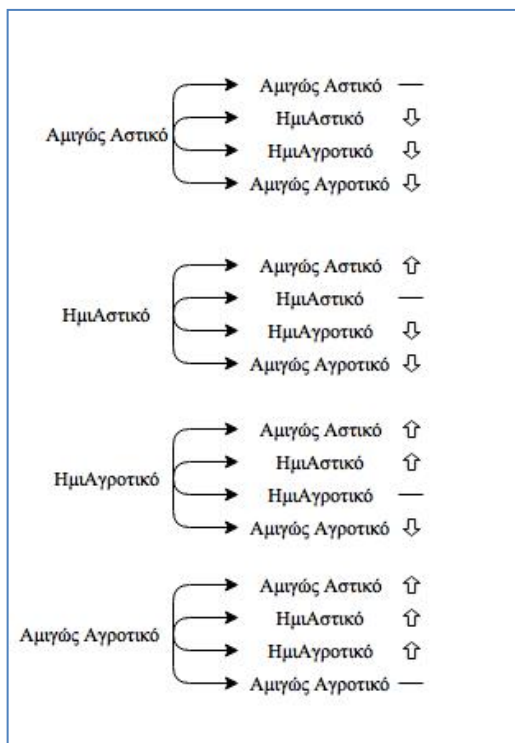
Με βάση την προτεινόμενη τυπολογία, δυνητικά υπάρχουν 16 διαφορετικοί «τύποι» εσωτερικής μετανάστευσης (Διάγραμμα 2). Σε συνάρτηση με την αστική-αγροτική ιεραρχία παρατηρούνται έξι τύποι μετακινήσεων προς «χαμηλότερα» γεωγραφικά στρώματα και έξι προς «υψηλότερα».

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στο παρόν άρθρο εξετάζεται εάν και σε ποιο βαθμό υπάρχουν τάσεις-ενδείξεις μετακίνησης του πληθυσμού από τον αστικό προς τον έξω-αστικό χώρο. Κατά συνέπεια απορρίπτονται όλες οι ροές με τόπο προέλευσης τον έξω-αστικό χώρο, όπως και οι ροές που πραγματοποιούνται εντός του αστικού χώρου με αποτέλεσμα, οι εξεταζόμενες ροές να περιορίζονται σε τρεις (Διάγραμμα 3).

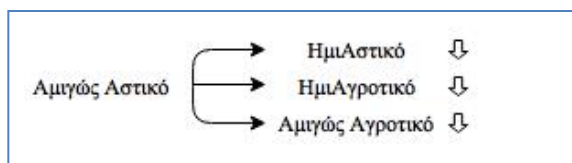
Χάρτης 1. Τύποι Δημοτικών Ενοτήτων. (Πηγή: Ιδία επεξεργασία)

Διάγραμμα 2. Τα δυναμικά χωρικά μοτίβα εσωτερικής μετανάστευσης. (Πηγή: Ιδία επεξεργασία).

Διάγραμμα 3. Δυναμικές ροές φαινομένου «επιστροφής στην « ύπαιθρο». (Πηγή: Ιδία επεξεργασία).

3.2. Προσδιορισμός του πληθυσμού μελέτης: το ζήτημα των δεδομένων

Η μετανάστευση αποτελεί το πιο πολύπλοκο δημογραφικό φαινόμενο αφενός λόγω της δυσκολίας του ορισμού της και αφετέρου λόγω της μη διαθεσιμότητας επαρκών και αναλυτικών δεδομένων. Ως άμεσο επακόλουθο προκύπτουν οι τροποποιήσεις των

μεθοδολογιών των εκάστοτε ερευνών με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα.

Διεθνώς, κύρια πηγή παροχής δεδομένων για την εσωτερική μετανάστευση αποτελούν οι απογραφές πληθυσμών. Αναλυτικότερα, στα απογραφικά δελτία περιλαμβάνονται εξειδικευμένες ερωτήσεις που αφορούν τον τόπο κατοικίας, τον τόπο γέννησης και τον τόπο συνήθους διαμονής. Παρόλα αυτά οι απογραφές φαίνεται σε κάποιο βαθμό να παρέχουν ανεπαρκείς πληροφορίες όσον αφορά τη μετανάστευση και την κινητικότητα των πληθυσμών καθώς: (i) η δεδομένη περίοδος αναφοράς είναι το έτος, ή η πενταετία (στην Ελλάδα) προ του απογραφικού έτους (ii) περιλαμβάνουν τις μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν μόνον στα «άκρα» των χρονικών τομών, καθώς δεν «συλλαμβάνονται» οι ενδιάμεσες μετακινήσεις (iii) απουσιάζουν ερωτήσεις για τις οι κύριες αιτίες αλλαγής του τόπου κατοικίας (Κυριαζή-Άλλισον, 2005).

Το άρθρο επικεντρώνεται στη μελέτη της κινητικότητας του ελληνικού πληθυσμού στην δεκαετία 2001-2011, την δεκαετία πριν από την ανάδυση της οικονομικής κρίσης και ειδικότερα εξετάζει εάν υπάρχουν ενδείξεις μιας αναστροφής των πρότερων ρευμάτων εσωτερικής μετανάστευσης, και ειδικότερα, αν υπάρχουν διαφορετικά χωρικά μοτίβα στις μεταναστεύσεις από τον αστικό προς τον έξω-αστικό χώρο με απώτερο σκοπό την αναζήτηση κέντρων «ελκυστικότητας».

Τα δεδομένα της ανάλυσης προέρχονται από τις απογραφές του 2001 και 2011, ενώ το χωρικό επίπεδο αναφοράς είναι η Δημοτική Ενότητα. Ειδικότερα, η ανάλυση επικεντρώνεται στους Έλληνες που διέμεναν μόνιμα στην χώρα τόσο το 2001 όσο και το 2011. Το διακύβευμα της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη ενός πυλώνα της εσωτερικής μετανάστευσης και συγκεκριμένα της «επιστροφής στην ύπαιθρο» -και σε μία επέκταση στον τόπο καταγωγής. Συνεπώς ο τρόπος που τίθεται το ερευνητικό ερώτημα επιτάσσει ο υπό μελέτη πληθυσμός να είναι ελληνικής καταγωγής, πληθυσμός που αντιστοιχεί περίπου στο 92% του μόνιμου πληθυσμού της χώρας (Πίνακας 1).

Μετά τον πρώτο διαχωρισμό, ο πληθυσμός τμηματοποιήθηκε σε δύο επιμέρους κατηγορίες: στους Έλληνες που διέμεναν στον ίδιο δήμο το 2001 και το 2011 και σε αυτούς που το 2011 διέμεναν σε έναν άλλο δήμο από αυτόν της μόνιμης κατοικίας τους το 2001. Ο διαχωρισμός επιτρέπει προφανώς την διάκριση του μη μετακινούμενου (σε βάθος δεκαετίας πληθυσμό ενός δήμου) από αυτόν που μετακινήθηκε (Πίνακας 1). Τέλος οι νέοι 0-19 ετών (Πίνακας 1) δεν λήφθηκαν υπόψη στην ανάλυση καθώς συχνά δεν μετακινούνται αυτοβούλως, ενώ οι ανήλικοι συμμετέχουν αμυδρά στη μεταναστευτική απόφαση των γονιών τους (Urry, 2007). Εξαιρώντας από τον πληθυσμό του 2001 τους νέους, εξουδετερώνεται κατά κάποιο τρόπο η ενδεχόμενη διαφορική γονιμότητα της περιόδου 2001-2011.

Πίνακας 1. Προσδιορισμός του πληθυσμού μελέτης. (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία)

Κατηγορίες	Πληθυσμός	%
1ος Διαχωρισμός		
Σύνολο πληθυσμού	10,816,286	100,0
Έλληνες Ζώντες και παρόντες στην Ελλάδα τα έτη 2001 & 2011	9.904.286	91,6
Αλλοδαποί παρόντες στην Ελλάδα το 2011	912.000	8,4
2ος Διαχωρισμός		
Μη μετακινούμενοι Έλληνες: παρόντες στον ίδιο δήμο X το 2001 και το 2011	8.067.657	81,5
Έλληνες που μετακινήθηκαν : Έλληνες παρόντες σε δήμο X το 2001 και απογραφέντες σε διαφορετικό δήμο Y το 2011.	1.836.629	18,5
3ος Διαχωρισμός		
Έλληνες 0-19 ετών που μετακινήθηκαν	287.238	2,9
Έλληνες 20 ετών και άνω που μετακινήθηκαν	1.549.391	15,6

Πίνακας 2. Ροές εξερχόμενου πληθυσμού από τα αστικά κέντρα. (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία)

Κατεύθυνση	Πληθυσμός	Ποσοστό %
Σύνολο	1.222.171	100
Αστικό → Αστικό	895.006	73,2
Αστικό → Ύπαιθρο	327.165	26,8
Αστικό → Ημιαστικό	135.220	11,1
Αστικό → Ημιαγροτικό	54.787	4,5
Αστικό → Αγροτικό	137.158	11,2

Το σύνολο των μετακινούμενων Ελλήνων ηλικίας 20 ετών και άνω, κατά το διάστημα 2001-2011, ανέρχεται σε 1.549.391 άτομα εκ των οποίων το 80% προέρχεται από αμιγώς αστικά κέντρα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η πλειονότητα αυτών των μετακινήσεων πραγματοποιείται μέσα στον αστικό χώρο (Πίνακας 2). Αν σε απόλυτες

τιμές, η επιστροφή στην ύπαιθρο δεν μπορεί να θεωρηθεί φαινόμενο σε όξυνση, σε σχετικούς όρους, οι ροές από τα αστικά κέντρα στην ύπαιθρο δεν είναι ουδέτερες (περίπου 27% του συνόλου).

3.3. Η μέτρηση του φαινομένου

Για την προσέγγιση του ερωτήματος αναπτύχθηκαν δύο παράλληλες μεθοδολογίες, καθεμία από τις οποίες εστιάζει σε συγκεκριμένο πεδίο μελέτης και αναφοράς: (i) η ένταση της εγκατάστασης νέων κατοίκων στις Δημοτικές Ενότητες της Υπαιθρου και (ii) η προέλευση των μεταναστευτικών ροών. Η ανάπτυξη των χωρικών μοτίβων των περιοχών εγκατάστασης προϋποθέτει σε αρχικό στάδιο τη διασταύρωση των πινάκων εισροών και εκροών (2001 και 2011) ώστε να εκτιμηθούν οι μεταναστευτικές ροές. Με φίλτρα απομονώθηκαν οι ροές με αφετηρία τους αμιγώς αστικούς δήμους (2001) και κατεύθυνση τον έξω-αστικό χώρο (2011). Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, εκτιμήθηκαν δύο δείκτες που αντανακλούν (i) την ένταση του φαινομένου και (ii) την ελκυστικότητα των υπό μελέτη δημοτικών ενοτήτων.

(α) Δείκτης Έντασης

Το πρώτο μεθοδολογικό ζήτημα που τίθεται είναι πώς θα αναδειχθούν οι περιοχές που γίνονται αποδέκτες εισροών ιδιαίτερα αυξημένης βαρύτητας. Μέσα από την διερεύνηση της «έντασης» του φαινομένου αναμένεται να διαχωρισθούν οι Δημοτικές Ενότητες (Δ.Ε.) που λόγω της μεγάλης έντασης των μεταναστευτικών εισροών (και όχι του φυσικού ισοζυγίου) παρουσιάζουν πληθυσμιακή ανάκαμψη.

Ο Δείκτης Έντασης που υπολογίστηκε είναι ο αριθμός των ατόμων που εισέρχονται σε ένα δήμο για 1000 μόνιμους κατοίκους του. Προσδιορίζει την ελκυστικότητα ενός δήμου μέσα από το μέγεθος των εισροών σε αυτό. Όσο υψηλότερος είναι επομένως ο δείκτης αυτός, τόσο μεγαλύτερο είναι το ειδικό βάρος των εισροών στον συνολικό πληθυσμό.

Δείκτης 1 = Δείκτης Έντασης «Επιστροφής στην Ύπαιθρο» = Εισροές i / Πληθυσμός Αναφοράς i

Όπου $i = 1, 2, \dots, 1034$ Δημοτικές Ενότητες

(β) Δείκτες Κυρίαρχης Προέλευσης

Οι εμπειρικές αναλύσεις της εσωτερικής μετανάστευσης συχνά υποεκτιμούν τη σπουδαιότητα της σύνδεσης της «υπαιθρου» (ως μεταναστευτικό προορισμό) με την κυρίαρχη προέλευση των νέων κατοίκων της (Stockdale, 2015), ενώ τα κλασικά μεταναστευτικά μοτίβα της αποαστικοποίησης δεν αντικατοπτρίζουν με ακρίβεια την πολυπλοκότητα του φαινομένου (Bijker and Haartsen, 2012).

Το μεθοδολογικό ζήτημα που προκύπτει αφορά στις προτιμήσεις, όσον αφορά την κινητικότητα του πληθυσμού αναφοράς. Διερευνάται επομένως σε ποιο βαθμό οι ροές που προκύπτουν προέρχονται από εγγύς ή μακρινά αστικά κέντρα, ίδιου ή διαφορετικού νομού ενώ εξετάζεται και ο σχετικός ρόλος των δύο μητροπολιτικών περιοχών (Αθήνας και Θεσσαλονίκης) ώστε να αναδειχθούν οι πραγματικές τάσεις μετακίνησης του πληθυσμού προς τον έξω-αστικό χώρο.

Οι 816 Δημοτικές Ενότητες που εντάσσονται στον ελληνικό έξω-αστικό χώρο της Ελλάδας είναι εξαιρετικά διαφοροποιημένες όσον αφορά την έλξη τους: υπάρχουν ενότητες των οποίων η έλξη υπερβαίνει σημαντικά το πλαίσιο όχι μόνο των διπλών δημοτικών ενοτήτων αλλά και του νομού, ενώ για άλλες Δημοτικές Ενότητες, η έλξη περιορίζεται σε όμορο χώρο. Με βάση αυτό, οριστήκαν πέντε κλάσεις οι οποίες είναι ικανές να αναδείξουν εστίες συγκέντρωσης πληθυσμού που προέρχονται από συγκεκριμένα χωρικά μοτίβα. Τα μοτίβα που καθορίζουν τη μέγιστη έλξη συνοψίζονται ως:

1. Γειτονικά Αστικά κέντρα
2. Αστικά κέντρα ίδιου Νομού
3. Αστικά κέντρα Νομού Θεσσαλονίκης
4. Αστικά κέντρα Νομού Αττικής
5. Αστικά κέντρα άλλου Νομού (εκτός Αττικής και Θεσσαλονίκης)

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύσταση των πέντε κατηγοριών είναι οι αφετηρίες των μετακινήσεων να προέρχονται από αμιγώς αστικά κέντρα. Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και του κοινωνικού και οικονομικού τους ρόλου στη λειτουργία της χώρας, προσδιορίστηκαν αρχικά οι αστικές Δημοτικές Ενότητες των πολεοδομικών συγκροτημάτων Αττικής και Θεσσαλονίκης. Σε δεύτερη φάση παράχθηκε ο συγκεντρωτικός πίνακας γειτνίασης 1^{ου} βαθμού για κάθε μία από τις 1034 Δημοτικές Ενότητες, με σκοπό να εντοπιστούν οι εισροές στον έξω-αστικό χώρο από τις όμορες αστικές Δ.Ε.. Είναι προφανές ότι η ανάλυση θα μπορούσε να εξεταστεί και σε επίπεδο γειτνίασης 2^{ου} βαθμού, καθώς είναι πιθανό να παρατηρηθεί εξίσου εντατική κινητικότητα.

Μεθοδολογικά η κυρίαρχη προέλευση προσεγγίζεται με δύο συμπληρωματικούς τρόπους μέτρησης. Ο πρώτος λαμβάνει υπόψη τις εισόδους σε απόλυτες τιμές, επισημαίνοντας το βάρος των μεγάλων χωρικών ενοτήτων και πιο συγκεκριμένα των δύο μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων (Αττικής και Θεσσαλονίκης). Ο δεύτερος δείκτης λαμβάνει υπόψη το σχετικό βάρος των πέντε μοτίβων (δεν έχουν το ίδιο βάρος λόγω του πληθυσμιακού μεγέθους), αναδεικνύοντας τη σχετική σημασία των ενδοπεριφερειακών μετακινήσεων. Η μία προσέγγιση δεν αναιρεί την άλλη, αποτελούν δύο συμπληρωματικές προσεγγίσεις της κυρίαρχης προέλευσης: (i) σε απόλυτες τιμές για να τονιστεί η

λειτουργία μεταξύ των μεγάλων ζωνών επιρροής και (ii) σε σχετικές τιμές για να προκύψουν οι πραγματικές εισροές εκτός ζωνών επιρροής.

(i) Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές

Για κάθε Δ.Ε. υπολογίστηκαν πέντε μεταβλητές, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το ποσοστό των εισροών για κάθε μία από τις πέντε ακόλουθες κατηγορίες στο σύνολο των εισροών του δήμου.

Inf_1 = Είσοδοι από Γειτονική Δ.Ε. / Σύνολο εισροών στην Δ.Ε.

Inf_2 = Είσοδοι από Δ.Ε. Ίδιου νομού / Σύνολο εισροών στην Δ.Ε.

Inf_3 = Είσοδοι από το Π.Σ. Θεσσαλονίκης / Σύνολο εισροών στην Δ.Ε.

Inf_4 = Είσοδοι από το Π.Σ. Αθηνών / Σύνολο εισροών στην Δ.Ε.

Inf_5 = Είσοδοι από Άλλο νομό / Σύνολο εισροών στην Δ.Ε.

Η Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές προκύπτει από την κατηγορία που παρουσιάζει την υψηλότερη συχνότητα:

Δείκτης 2 = Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές $i = \text{Max} (\text{Inf}_{1i} \dots \text{Inf}_{5i})$

Όπου $i = 1, 2, \dots, 1034$ Δημοτικές Ενότητες

(ii) Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικές τιμές

Η δεύτερη προσέγγιση στοχεύει να «αδρανοποιήσει» τον παράγοντα «μεγάλοι πληθυσμοί» σε σχέση με τους «μικρούς». Για το λόγο αυτό, απαιτείται η δημιουργία σταθμισμένων μεταβλητών όπου θα εξαλείφουν το μεγάλο βάρος που έχει η Αττική και δευτερευόντως, ο νομός Θεσσαλονίκης λόγω πληθυσμιακού μεγέθους. Ο συνολικός πληθυσμός των πέντε αστικών κατηγοριών, για κάθε μια από τις Δ.Ε., ορίζεται ως εξής (**Πίνακας 3**):

Πίνακας 3. Υπολογισμός «αναθεωρημένου» πληθυσμού. (Πηγή: Ιδία επεξεργασία)

Μεταβλητή	Περιγραφή	Συνθήκη
ρ_i	Πληθυσμός Γειτονικών Δήμων	Πληθυσμός γειτονικών δήμων στον ίδιο Νομό – Πληθυσμός Δ.Ε. i – Πληθυσμός Π.Σ.Α. – Πληθυσμός Π.Σ.Θ. + Πληθυσμός Γειτονικών Δ.Ε. σε άλλο Νομό

p_{2i}	Πληθυσμός Γειτόνων Νομού	Ίδιου	Πληθυσμός ίδιου Νομού – Πληθυσμός Γειτονικών Δ.Ε. του Νομού – Πληθυσμός Π.Σ.Α. – Πληθυσμό Π.Σ.Θ.
p_{3i}	Πληθυσμός Π.Σ.Θ.		Πληθυσμός του Π.Σ.Θ. – Πληθυσμός Δ.Ε. i
p_{4i}	Πληθυσμός Π.Σ.Α.		Πληθυσμός του Π.Σ.Α. – Πληθυσμός Δ.Ε. i
p_{5i}	Πληθυσμός Νομών	Άλλων	Πληθυσμός άλλων Νομών – Πληθυσμός Δ.Ε. i – Πληθυσμός Γειτονικών Δ.Ε. – Πληθυσμός Π.Σ.Α. – Πληθυσμό Π.Σ.Θ.

Π.Σ.Α. = Πολεοδομικό Συγκρότημα Αθηνών, Π.Σ.Θ. = Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης

Στη συνέχεια, υπολογίστηκε το σχετικό βάρος των πέντε χωρικών μοτίβων κυρίαρχης προέλευσης (Πίνακας 4), το οποίο προέκυψε από τον λόγο των εισροών σε μια Δ.Ε. i προς τον αναθεωρημένο πληθυσμό του κάθε μοτίβου (Πίνακας 3).

Πίνακας 4. Υπολογισμών βαρών. (Πηγή: Ιδία επεξεργασία)

Μεταβλητή	Περιγραφή	Υπολογισμός
w_Inf1	Βάρος Γειτονικών Δ.Ε.	Είσοδοι από Γειτονικό Δ.Ε. / p_{1i}
w_Inf2	Βάρος Γειτονικών Δ.Ε. Ίδιου Νομού	Είσοδοι από Δ.Ε. Ίδιου νομού / p_{2i}
w_Inf3	Βάρος ΠΣΘ	Είσοδοι από Π.Σ. Θεσσαλονίκη/ p_{3i}
w_Inf4	Βάρος ΠΣΑ	Είσοδοι από Π.Σ. Αθηνών / p_{4i}
w_Inf5	Βάρος Άλλων Νομών	Είσοδοι από Άλλο Νομό / p_{5i}

Η Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικούς όρους, λαμβάνει υπόψη το διαφορετικό μέγεθος των πέντε χωρικών προτύπων. Ορίζεται ως εξής:

Δείκτης 3 = Κυρίαρχη Προέλευση σε Σχετικές τιμές $i = \text{MAX} (w\_Inf1i \dots w\_Inf5i)$

Όπου $i = 1,2,\dots,1034$ Δημοτικές Ενότητες.

4. Επιστροφή στην Ύπαιθρο: μια πρώτη προσέγγιση

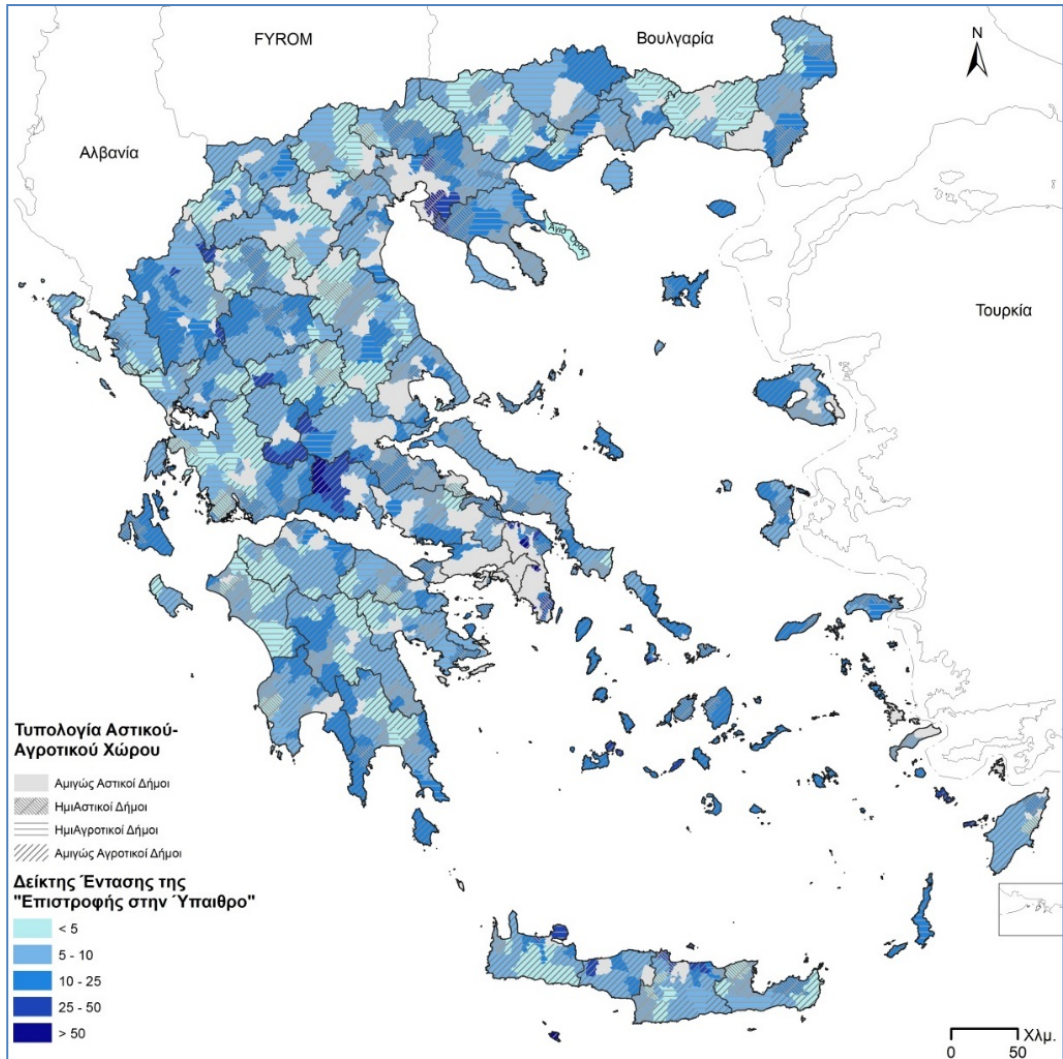
4.1. Ένταση της εσωτερικής μετανάστευσης

Η ένταση της εσωτερικής μετανάστευσης –αντανακλά τη σχετική σπουδαιότητα των εισροών από τις αστικές περιοχές σε βάθος δεκαετίας– αποτυπώνεται στον δείκτη μέτρησης της ελκυστικότητας μιας χωρικής ενότητας. Ο συγκεκριμένος δείκτης χαρακτηρίζεται από υψηλή μεταβλητότητα (Χάρτης 2). Διακρίνονται περιοχές που παρουσιάζουν σημαντικά ποσοστά εισόδου (>50%) σε σύγκριση με τον πληθυσμό αναφοράς τους (τον πληθυσμό τους στην απογραφή του 2001) και αναδύονται οι χωρικές ενότητες οι οποίες είναι πιο δυναμικές όσον αφορά την αύξηση του πληθυσμού τους, ιδίως όταν οι νεοεισερχόμενοι κάτοικοι αποτελούνται από ηλικιακά νεανικά νοικοκυριά.

Οι μεγάλες εντάσεις καταγράφονται ως επί το πλείστον στους γειτονικούς των αστικών κέντρων δήμους. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η αυξημένη ένταση που εντοπίζεται κυρίως στους περιφερειακούς δήμους των δύο μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα για την Αττική αποτελούν τα αμιγώς αγροτικά Πικέρμι, Σαρωνίδα και Σκάλα Ωρωπού, ενώ για τη Θεσσαλονίκη οι ημιαστικοί Δ.Ε. Μίκρας, Θέρμης και Μυγδονίας (στους προαναφερθέντες Δ.Ε. οι εισροές ξεπερνούν το 50% του συνολικού πληθυσμού αναφοράς). Ιδιαίτερος υψηλή ελκυστικότητα παρουσιάζει επίσης η Κρητική ύπαιθρος και συγκεκριμένα οι Δ.Ε. που συνορεύουν με τα αστικά κέντρα Χανίων (Ακρωτήρι, Νέα Κυδωνία, Θέρισος), Ρεθύμνου (Δ.Ε. Νικηφόρου Φωκά, Αρκαδίου) και Ηρακλείου (Δ.Ε. Γαζίου, Γουβών, Επισκοπής).

Η ένταση της κινητικότητας διαφοροποιείται σημαντικά στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Το φαινόμενο της εγκατάστασης (ή επιστροφής του αστικού πληθυσμού) στην ύπαιθρο αντανακλάται ευκρινώς στην κλάση 10-25%. Συνολικά 244 Δημοτικές Ενότητες χαρακτηρίζονται από μεσαίας έντασης ελκυστικότητα, από τις οποίες σχεδόν το 80% αφορά Δ.Ε. αμιγώς αγροτικές και ημιαγροτικές, ενώ μόλις το 20% αναφέρεται σε ημιαστικές Δ.Ε. Η πλειονότητα των αγροτικών αυτών ενότητων δε γειτνιάζει με κάποιο αστικό κέντρο και βρίσκεται στον κύριο ορεινό όγκο της χώρας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ότι δεν πρόκειται απλά για μια επέκταση της επιρροής της πόλης στο γειτνιάζοντα χώρο. Εμφανίζεται πραγματικά μια τάση πληθυσμιακής ανακατάταξης, η οποία οδηγεί σταδιακά στο μετασχηματισμό της αμιγούς αγροτικής υπαίθρου τόσο σε σχέση με την πληθυσμιακή της δομή όσο και με τα κοινωνικοοικονομικά της χαρακτηριστικά.

Χάρτης 2. Δείκτης έντασης της «επιστροφής στην ύπαιθρο» (2001-2011). (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία)

Η ένταση της κινητικότητας διαφοροποιείται σημαντικά στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Το φαινόμενο της εγκατάστασης (ή επιστροφής του αστικού πληθυσμού) στην ύπαιθρο αντανακλάται ευκρινώς στην κλάση 10-25%. Συνολικά 244 Δημοτικές Ενότητες χαρακτηρίζονται από μεσαίας έντασης ελκυστικότητα, από τις οποίες σχεδόν το 80% αφορά Δ.Ε. αμιγώς αγροτικές και ημιαγροτικές, ενώ μόλις το 20%

αναφέρεται σε ημιαστικές Δ.Ε. Η πλειονότητα των αγροτικών αυτών ενοτήτων δε γειτνιάζει με κάποιο αστικό κέντρο και βρίσκεται στον κύριο ορεινό όγκο της χώρας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ότι δεν πρόκειται απλά για μια επέκταση της επιρροής της πόλης στο γειτνιάζοντα χώρο. Εμφανίζεται πραγματικά μια τάση πληθυσμιακής ανακατάταξης, η οποία οδηγεί σταδιακά στο μετασχηματισμό της αμιγούς αγροτικής υπαίθρου τόσο σε σχέση με την πληθυσμιακή της δομή όσο και με τα κοινωνικοοικονομικά της χαρακτηριστικά.

Η κατηγορία στην οποία θεωρείται ότι η ένταση των μετακινήσεων είναι αμελητέα (5% εισροές στον πληθυσμό) αποτελείται κατά κύριο λόγο από αμιγώς αγροτικές και ημιαγροτικές Δ.Ε. (166) με πληθυσμό κατά μέσο όρο 4.000 κατοίκους. Χαμηλής έντασης μετακινήσεις εκτιμάται επίσης ότι πραγματοποιούνται στην ομάδα 5-10%, όπου εντάσσονται συνολικά 357 Δ.Ε. εκ των οποίων οι 17% είναι ημιαστικές, οι 11% είναι ημιαγροτικές και οι 72% είναι αμιγώς αγροτικές. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι ότι περιλαμβάνει πέντε πρωτεύουσες νομών με μη αστική ταυτότητα (Πύργος, Γρεβενά, Ζάκυνθος, Έδεσσα, Άγιος Νικόλαος) οι οποίες παράλληλα αποτελούν μη ισχυρό πόλο έλξης πληθυσμού ενώ και οι όμορες με αυτές Δημοτικές Ενότητες παρουσιάζουν χαμηλή ελκυστικότητα⁴.

Τέλος, υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις που δύσκολα μπορούν να ερμηνευτούν και αυτό πιθανώς οφείλεται σε σφάλματα της τελευταίας απογραφής του πληθυσμού (2011). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αμιγώς αγροτική Δ.Ε. Βαρδουσίων Φωκίδος όπου το 2001 είχε πληθυσμό αναφοράς 756 κατοίκους και το 2011 εγκαταστάθηκαν 447 άτομα προερχόμενα από κάποιο αστικό κέντρο.

4.2. Ανάδειξη της κυρίαρχης προέλευσης

Η κυρίαρχη προέλευση (Χάρτης 3) αναδεικνύει σε απόλυτες τιμές (Δείκτης 2) την προέλευση της μέγιστης εισόδου σε κάθε Δημοτική Ενότητα. Ο δείκτης προσδιορίζει με σαφήνεια τις ζώνες επιρροής του δίπολου Αθήνας- Θεσσαλονίκης. Η Πελοπόννησος, τα νησιά και η Στερεά Ελλάδα ελκύουν άτομα τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονται από την Αττική, ενώ αντίθετα η Βόρεια Ελλάδα και συγκεκριμένα η Κεντρική Μακεδονία

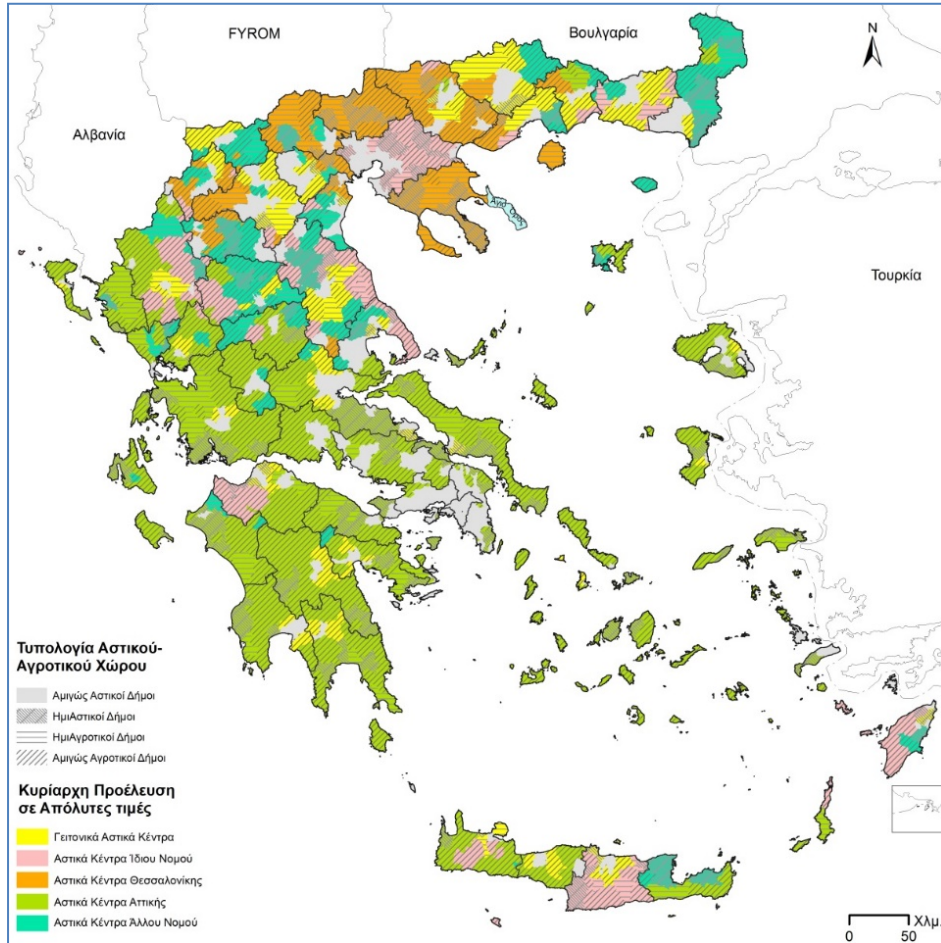
⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ημιαστική Δ.Ε. Πύργου Ηλείας, η οποία χαρακτηρίζεται από χαμηλή ελκυστικότητα, σε αντίθεση με την αμιγώς αγροτική Δ.Ε. Κάστρου-Κυλλήνης (10-25%) η οποία γειτνιάζει με το μοναδικό αστικό κέντρο στην Ηλεία (Ανδραβίδα).

ελκύει αποκλειστικά άτομα τα οποία προέρχονται από τη Θεσσαλονίκη. Αποδεικνύεται επομένως ότι στο πλαίσιο της εσωτερικής μετανάστευσης οι μετακινήσεις πληθυσμών δεν πραγματοποιούνται «τυχαία». Ταυτοχρόνως δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το γεωγραφικό κριτήριο της απόστασης λειτουργεί αποκλειστικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Κέρκυρα η οποία, αν και χωρικά βρίσκεται πλησιέστερα στη Θεσσαλονίκη, υποδέχεται νέους κατοίκους με κύρια προέλευση από την Αθήνα. Παρατηρείται επίσης ότι το 50% των ημιαστικών, περισσότερο από το 30% των ημιαγροτικών και σχεδόν το 55% των αγροτικών Δ.Ε. ελκύει επί το πλείστον άτομα από την Αθήνα. Ο ευρύτερος περιαστικός χώρος των περισσότερων αστικών κέντρων τείνει να ελκύει κατά πλειοψηφία άτομα από τα όμορα αστικά κέντρα (παραδειγματος χάριν Πάτρα, Ιωάννινα, Λάρισα, Ηράκλειο και άλλα). Παρά το γεγονός ότι το ειδικό βάρος των δύο μητροπολιτικών περιοχών είναι σημαντικό και εμφανώς υπερισχύει, οι περιαστικές περιοχές αναδύουν τη δυναμική τους και τείνουν να συνθέτουν πιθανές εστίες ελκυστικότητας τροφοδοτούμενες από τα αστικά κέντρα με τα οποία γειτνιάζουν. Η Θεσσαλία, η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, η Δυτική Μακεδονία και ο νομός Ηρακλείου φαίνεται να διαφοροποιούνται ως προς την επικρατέστερη προέλευση των εισροών τους από την υπόλοιπη Ελλάδα, καθώς δεν υπερισχύει ο ρόλος και το μεγάλο ειδικό βάρος των μητροπόλεων. Οι τρεις προαναφερθείσες περιφέρειες και ο νομός Ηρακλείου παρουσιάζουν κατά βάση μια σχετική εσωτερική πληθυσμιακή ανακατάταξη.

Η ανάλυση της κυρίαρχης προέλευσης, υπολογισμένη σε σχετικούς όρους (Δείκτης 3) αναδεικνύει ότι οι ενδοπεριφερειακές μετακινήσεις αποτελούν το κυρίαρχο πρότυπο (Χάρτης 4), γεγονός που δεν ήταν δυνατό να απεικονιστεί σε απόλυτες τιμές (Χάρτης 3) λόγω του μεγάλου σχετικού βάρους του δίπολου Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Σε σχετικούς όρους, απεικονίζονται πλέον ξεκάθαρα οι ζώνες ελκυστικότητας που σχηματίζονται γύρω από κάθε αστικό κέντρο. Παρατηρούνται ταυτόχρονα αγροτικές χωρικές ενότητες οι οποίες γειτνιάζουν με τα αστικά κέντρα και προσελκύνουν πληθυσμό από αυτά. Η ελκυστικότητα Αθήνας και Θεσσαλονίκης και η πόλωση που προκαλούν στον ευρύτερο περιαστικό χώρο τους παύουν να έχουν τόσο μεγάλη βαρύτητα και επομένως αναδεικνύεται με μεγαλύτερη σαφήνεια η συγκέντρωση πληθυσμού γύρω από τα αστικά κέντρα της περιφέρειας (agglomeration effect).

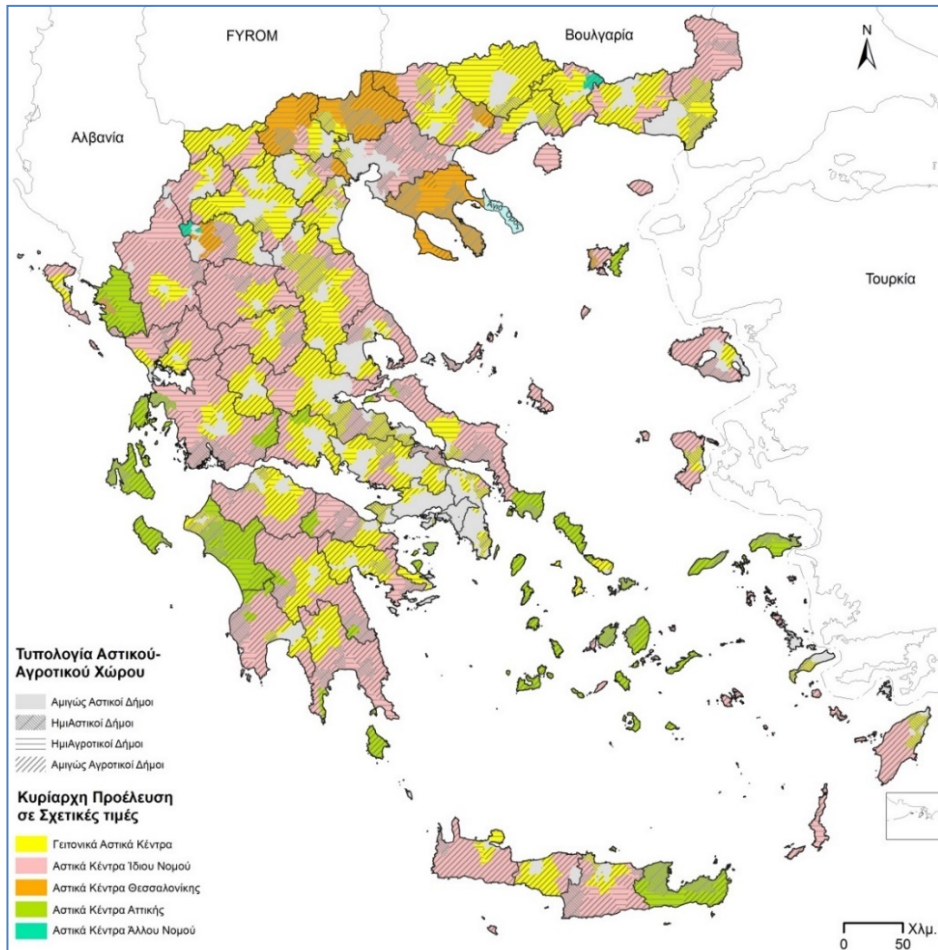
Χάρτης 3. Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές (2001-2011). (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία)

Αντίθετα, η επιρροή της Αθήνας στον νησιωτικό χώρο εξακολουθεί να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς από τον Χάρτη 4 προκύπτει μια έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Ειδικότερα, επιβεβαιώνεται μια αυξημένης βαρύτητας έλξη των κατοίκων της πρωτεύουσας από τις νησιωτικές περιοχές. Αντίθετα η Αττική χάνει τη δυναμικότητά της ως προς τις εκροές πληθυσμού προς την Πελοπόννησο και την Δυτική Ελλάδα. Στις Δ.Ε. αυτών των δύο περιφερειών, κερδίζουν έδαφος οι ενδοπεριφερειακές ανταλλαγές πληθυσμών καθώς και οι γειτνιάζουσες με τα αστικά κέντρα ανταλλαγές. Στον αντίποδα, η κυρίαρχη προέλευση, σε σχετικούς όρους, των περιοχών της κεντρικής Μακεδονίας δε διαφοροποιείται σημαντικά ως προς την επικρατέστερη προέλευση: η Θεσσαλονίκη

εξακολουθεί να αποτελεί ζώνη επιρροής στους νομούς της κεντρικής Μακεδονίας και ιδιαίτερα στο Κιλκίς, στη Πέλλα και στη Χαλκιδική. Αντίθετα στις περιοχές του κύριου κορμού της χώρας, οι οποίες χαρακτηρίζονται από το άξονα S της ανάπτυξης, φαίνεται να κυριαρχούν οι μετακινήσεις με προέλευση τα όμορα αστικά κέντρα. Αναδύονται νέα κέντρα ελκυστικότητας στην ηπειρωτική χώρα και την Κρήτη, τα οποία ελκύουν πληθυσμό από τα αστικά κέντρα με τα οποία γειτνιάζουν.

Χάρτης 4. Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικές τιμές (2001-2011). (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία)

Η απόλυτη και η σχετική προσέγγιση της κυρίαρχης προέλευσης λειτουργούν συμπληρωματικά. Η πρώτη παρουσιάζει τη γενική εικόνα που επικρατεί στις ελληνικές χωρικές ενότητες όσον αφορά τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, ενώ η δεύτερη εστιάζει στις μετακινήσεις που δεν εντοπίζονται στην πρώτη περίπτωση λόγω του χαμηλού ειδικού βάρους των μικρότερων πληθυσμιακά δήμων.

5. Συμπεράσματα

Η μετανάστευση αποτελεί ένα συνεχές και επαναλαμβανόμενο «προσανατολισμένο προς το μέλλον» φαινόμενο, κατά το οποίο ο μετανάστης επανατοποθετεί τον εαυτό του - ενδεχομένως και την οικογένειά του- σε έναν νέο χώρο, προσδοκώντας ένα καλύτερο μέλλον (Λαλιώτου, 2013). Στην Ελλάδα, το μεταναστευτικό ζήτημα και πιο συγκεκριμένα η εσωτερική μετανάστευση αποτέλεσε αντικείμενο αυξημένου ενδιαφέροντος για πολλές δεκαετίες. Πρόσφατες μελέτες που αφορούν στην εσωτερική μετανάστευση (σε μεγάλη χωρική κλίμακα), αναδεικνύουν τις τάσεις μετακίνησης του ελληνικού πληθυσμού από αστικές προς αγροτικές περιοχές ως φαινόμενο υπό εξέλιξη, περιορισμένης ωστόσο έντασης συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ντυκέν, 2009; Gkartziος, 2013). Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε επίπεδο περιφέρειας (NUTS 2), εξετάζοντας το μεταναστευτικό ισοζύγιο κατά την περίοδο 31/12/2009 έως την ημερομηνία διεξαγωγής της τελευταίας απογραφής (2011), διαφαίνεται καθαρά ότι η Αττική και η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας η οποία περιλαμβάνει το Π.Σ. Θεσσαλονίκης είναι οι μοναδικές περιοχές με αρνητικό ισοζύγιο. Όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες (ιδιαίτερα οι νησιωτικές περιοχές) παρουσιάζουν ελαφρώς θετικό ή σαφώς θετικό ισοζύγιο (Duquenne, 2014). Αυτό το αποτέλεσμα τείνει να υποδεικνύει μια πιθανή έξοδο από τα δύο κύρια αστικά κέντρα προς άλλες περιοχές και αυτή η κινητικότητα φαίνεται να ενισχύει τη θέση των νησιωτικών περιοχών.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν σε σχέση με την απεικόνιση των ροών, παρουσιάστηκαν με επιφύλαξη ως προς την πληρότητα και την αξιοπιστία των διαθέσιμων δεδομένων. Βάσει αυτού, πραγματοποιήθηκε μια ιδιαίτερος προσεκτική ανάλυση προκειμένου να διατυπωθούν τα συμπεράσματα, λαμβάνοντας υπόψη τα μειονεκτήματα που επεσήμανε η ΕΛΣΤΑΤ, σχετικά με τη συγκρισιμότητα μεταξύ των δύο απογραφών (2001-2011).

Η ένταση των μετακινήσεων του ελληνικού πληθυσμού κινείται σε υψηλά επίπεδα στις ενδοπεριφερειακές μετακινήσεις και κυρίως στις μετακινήσεις με κατεύθυνση τις περιαστικές περιοχές, ανεξαρτήτως χωρικής ταυτότητας. Η ανάλυση του δείκτη κυρίαρχης προέλευσης σε απόλυτες τιμές, ωστόσο, προσφέρει ποιοτικότερες πληροφορίες σε σχέση με την ανάλυση της έντασης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο δείκτης κυρίαρχης προέλευσης αντανάκλα πολύ καλά την ιστορική διαμόρφωση της Ελλάδας,

καθώς και το ιστορικό πλαίσιο της αστικοποίησης, πτυχές οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο. Στη βάση των πέντε χωρικών μοτίβων που δημιουργήθηκαν, εντοπίζονται τρεις μεγάλες ζώνες όσον αφορά την προέλευση των νέων κατοίκων της υπαίθρου: (i) στις έξω-αστικές Δημοτικές Ενότητες της Δυτικής Ελλάδας, της Νότιας Ελλάδας, καθώς και των νησιών του Αιγαίου, η προέλευση από το Πολεοδομικό Συγκρότημα της Αθήνας κυριαρχεί (ii) στις περισσότερες έξω-αστικές περιοχές της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, σημαντικό ποσοστό των νέων κατοίκων προέρχεται από το Πολεοδομικό Συγκρότημα της Θεσσαλονίκης (iii) ένα μεγάλο μέρος της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, η Ήπειρος και η Θεσσαλία παρουσιάζουν μια πιο σύνθετη κατάσταση με πολύ περιορισμένες εισροές από τα δύο μεγάλα Πολεοδομικά Συγκροτήματα της Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Σε σχετικούς όρους, ο δείκτης προέλευσης ενισχύει τα ανωτέρω αποτελέσματα, ακόμη και αν η γενικότερη εικόνα παραμένει αμετάβλητη: τα νησιά (συμπεριλαμβανομένων των Ιονίων) τείνουν να μετατραπούν σε χώρους υποδοχής νέων κατοίκων που προέρχονται από την Αττική, ενώ η προέλευση των νέων κατοίκων στην Κεντρική Μακεδονία προέρχεται κατά κανόνα από τη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, η συνολική εικόνα των τάσεων «επιστροφής» -όταν αξιολογούνται σε σχετικούς όρους- είναι πιο διαφοροποιημένη καθώς είναι ιδιαίτερα αυξημένος ο ρόλος των περιφερειακών αστικών κέντρων (περιφερειακές πρωτεύουσες, καθώς και μικρές-μεσαίες πόλεις). Τέλος, φαίνεται ότι η εσωτερική μετανάστευση από αμιγώς αστικές περιοχές στις αγροτικές ζώνες εστιάζεται κυρίως σε δύο χωρικά πρότυπα: μετακινήσεις α) σε γειτονικές δημοτικές ενότητες και β) σε δημοτικές ενότητες του ίδιου νομού.

Ο συνδυασμός των δεικτών έντασης και κυρίαρχης προέλευσης σε σχετικούς όρους επαληθεύει την ύπαρξη πολλαπλών μορφών εσωτερικών μετακινήσεων, οι λόγοι των οποίων ποικίλουν ανάλογα με τους μεταναστευτικούς προορισμούς. Μέσω της χαρτογράφησης των χωρικών προτύπων, δεν είμαστε σε θέση να εξάγουμε συμπεράσματα όσον αφορά τα κίνητρα και τις αιτίες που οδήγησαν στην «επιστροφή στην ύπαιθρο».

Από την ανάλυση και το συγκερασμό των αποτελεσμάτων μας με τα πορίσματα άλλων εργασιών που εξετάζουν την σχέση ανάμεσα στον τόπο γέννησης και τον τόπο κατοικίας σε επίπεδο νομού των μονίμων κατοίκων της Ελλάδας στην απογραφή του 2011 (εργασίες που επιτρέπουν την εκτίμηση της διαφοροποιημένης μεταπολεμικά έντασης των εσωτερικών μεταναστεύσεων και την ανάδειξη σαφών χωρικών μοτίβων), προκύπτουν ενδείξεις επιστροφής τμήματος των εξερχόμενων από τα αστικά κέντρα την περίοδο 2001-2011 στον τόπο καταγωγής τους, αν και δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί το ειδικό βάρος της ομάδας αυτής στο σύνολο των μετακινούμενων. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν επιπλέον την ανάγκη για περαιτέρω έρευνα σχετικά με αυτό το σύνθετο φαινόμενο. Συνδυάζοντας τα δύο κριτήρια (ένταση και κυρίαρχη προέλευση σε σχετικούς όρους), είναι πράγματι δυνατό να ανιχνευθούν αντιπροσωπευτικές περιοχές προκειμένου να πραγματοποιηθεί έρευνα πεδίου. Μέσω αυτής της διαδικασίας, θα διερευνηθούν και τα

αίτια της εσωτερικής μετανάστευσης με σκοπό την άντληση πληροφοριών όσον αφορά στην ποιοτική διάσταση της «επιστροφής στην ύπαιθρο».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανθοπούλου, Θ., Καμπέρης, Ν. και Πέτρου, Μ. (2013) «Διερευνώντας όψεις και δυναμικές της κοινωνίας της υπαίθρου στην εποχή της κρίσης: Πρώτες αποτυπώσεις». Στο: *Πρακτικά 11^{ου} Τακτικού Επιστημονικού Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης: 'Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη'*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/48_anthopoulou_etal_ersagr13.pdf [Πρόσβαση: 10/9/15].
- Ανθοπούλου, Θ. και Γούσιος, Δ. (2007) «Γεωγραφία της υπαίθρου». Στο: Τερκενλή, Θ., Ιωσηφίδης, Θ. και Χωριανόπουλος, Ι. (επιμ.) *Ανθρωπογεωγραφία: Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος*. Αθήνα: Κριτική, σελ. 234-274.
- Γαβαλάς, Β. και Κωστοπούλου, Ε. (2011) «Η κινητικότητα των συνταξιούχων στον ελλαδικό χώρο». *Δημογραφικά Νέα*, 13, σελ. 1-4.
- Κακλαμάνη, Σ. και Ντυκέν, Μ.Ν. (2008) «Διερευνώντας τις επιπτώσεις της κινητικότητας στο πολιτισμικό πλαίσιο του ύπαιθρου χώρου» *Αριάδνη*, 14, σελ. 251-272.
- Κοτζαμάνης, Β. και Μίχου, Ζ. (2010) «Πού γεννήθηκα πού κατοικώ; Η γεωγραφική κινητικότητα στον ελλαδικό χώρο, μια πρώτη χωρική προσέγγιση». *Δημογραφικά Νέα*, 11, σελ. 1-6.
- Κοτζαμάνης, Β. και Ντυκέν, Μ.Ν. (2012) «Οι δημογραφικές δομές και ο δημογραφικός δυναμισμός των ελληνικών δήμων». *Δημογραφικά Νέα*, 18.
- Κοτζαμάνης, Β. και Παππάς, Β. (2014) «Τα πληθυσμιακά δεδομένα στην Ελλάδα, υπόβαθρο για τον σχεδιασμό». Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 11.
- Κυριαζή-Άλλισον, Ε. (2007) «Εσωτερική μετανάστευση και μεταπολεμική Αθήνα: Η διερεύνηση μιας σχέσης». Στο ερευνητικό πρόγραμμα: *Τάσεις κοινωνικού μετασχηματισμού στον αστικό χώρο: Κοινωνική αναπαραγωγή, κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική συνοχή στην Αθήνα των αρχών του 21ου αιώνα*.
- Κυριαζή-Άλλισον, Ε. (2005) «Εσωτερική μετανάστευση και χώρος στην Ελλάδα» Στο Κοτζαμάνης, Β. και Παππάς, Β., (επιμ.) *Χώρος και πληθυσμός. Αναλυτικές προσεγγίσεις*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ.75-85.
- Λαμπριανίδης, Λ. και Μπέλλα, Ι. (2004) «Η εγκατάσταση κατοίκων των αστικών κέντρων στην ύπαιθρο και η αναπτυξιακή δυναμική της». *Τόπος*, 22-23, σελ. 135-154.

- Μαραβέγιας, Ν. (2007) *Σε αναζήτηση ευρωπαϊκής στρατηγικής για την ύπαιθρο, WPA.01/08*. Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτική (Ε.Ε.Ε.Π). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2008) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. 3^η έκδ. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ντυκέν, Μ.Ν. (2009) «Ελκυστικότητα και οι μικρο-μεσαίες πόλεις της Ελλάδας». Στο: 25 κείμενα για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου: Συλλογικός τόμος για τα 25 χρόνια του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Βόλος: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 119-130.
- Ντυκέν, Μ.Ν. και Κακλαμάνη, Σ. (2009) «Οι χωρικές διαφοροποιήσεις των σύγχρονων μορφών κινητικότητας στην ύπαιθρο χώρα». Στο: Κοτζαμάνης, Β. (επιμ.) *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 209-231.
- Παπαδόπουλος, Α. (2004) «Τα χαρακτηριστικά και η προοπτική της κοινωνικής οικονομίας σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο». Στο: Παπαδόπουλος, Α. (επιμ.) *Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πέτρου, Μ. και Κουτσού, Σ. (2014) «Ανάμεσα στην πόλη και το χωράφι: Διερευνώντας το κοινωνικό-επαγγελματικό προφίλ των νέων αγροτών με αφορμή το πρόγραμμα «Νέοι Αγρότες». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143, σελ. 3-32.

Ξενόγλωσση

- Ackers, L. and Dwyer, P. (2002) *Senior citizenship: Retirement, migration and welfare in the European Union*. Bristol: The Policy Press.
- Baudet, S. (2011) *Economie résidentielle du diagnostic a la stratégie*. Centre de Ressources Développement Territorial, ETD, Réseau Rural Français.
- Bijker, R.A. and Haartsen, T. (2012) “More than counterurbanisation: Migration to popular and less-popular rural areas in the Netherlands”. *Population, Space and Place*, 18 (5), pp. 643-657.
- Brown, D.L. and Schafft, K.A. (2002) “Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation”. *Journal of Rural Studies*, 18 (3), pp.233-244.
- Champion, A.G., ed. (1989) *Counterurbanization: The changing pace and nature of population deconcentration*. London: Arnold.
- Champion, A.G. (1981) “Population trends in rural Britain”. *Population Trends*, 26, pp. 20-3.
- Champion, A.G. and Atkins, D. (1996) “The counterurbanization cascade: An analysis of the 1991 census special migration statistics for Great Britain”. *Seminar Paper*, 66.
- Davezies, L. (2009) “L'économie locale «résidentielle»”. *Géographie, Économie, Sociétés*,

- 11 (1), pp. 47-53.
- Dean, K., Brown, B., Perry, R. and Shaw, D. (1984) "The conceptualization of counterurbanization". *Area* 16, pp. 9-14.
- Duquenne, M.-N. (2014) "Le retour à la campagne dans la Grèce en crise". *Région et Développement*, 39, pp. 205-224.
- Eurostat (2011) *Eurostat regional yearbook on-line: Population statistics at regional level*. Available at http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-11-001/EN/KS-CD-11-001-EN.PDF [Accessed 02/06/2013].
- Eurostat (2012) *Eurostat regional yearbook on-line: Population statistics at regional level*. Available at http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-12-001-02/EN/KS-HA-12-001-02-EN.PDF [Accessed 02/06/2013].
- Forsythe, D.E. (1980) "Urban incomers and rural change: the impact of migrants from the city on life in an Orkney community". *Sociologia Ruralis*, 20 (4), pp.287-307.
- Gkartzios, M. (2013) "'Leaving Athens': Narratives of counterurbanisation in times of crisis". *Journal of Rural Studies*, 32, pp. 158-167.
- Gkartzios, M. and Scott, M. (2009) "Residential mobilities and house building in rural Ireland: Evidence from three case studies". *Sociologia Ruralis*, 50 (1), pp.64-84.
- Gkartzios, M. and Scott, M. (2010) "Countering counter-urbanisation spatial planning challenges in a dispersed city-region, the greater Dublin area". *Town Planning Review*, 81 (1), pp.23-52.
- Gmelch, G. (1980) "Return migration". *Annual Review of Anthropology*, 9, pp.135-59.
- Halfacree, K. (1994) "The importance of 'the rural' in the constitution of counterurbanization: Evidence from England in the 1980s". *Sociologia Ruralis*, 34 (2-3), pp.164-189.
- Halfacree, K. (2008) "To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture". *Population, Space and Place*, 14 (6), pp.479-495.
- Halliday, J. and Coombes, M. (1995) "In search of counterurbanization: Some evidence from Devon on the relationship between patterns of migration and motivation". *Journal of Rural Studies*, 11 (4), pp. 433-446.
- Hervieu, B. and Viard J. (1996) *Au bonheur des campagnes (et des provinces)*. Marseille : L'Aube.
- INE (2013) *Cifras de población y censos demográficos*, Available at <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fp259&file=inebase&L=0> [Accessed 01/05/2013].
- INSEE (2013) *Évolution de la population de 1999 à 2010: Comparaisons départementales*. Available at http://www.insee.fr/fr/themes/tableau.asp?reg_id=99&ref_id=t_0402D [Accessed 01/05/2013].

- Jones, H., Caird, J., Berry, W. and Dewhurst, J. (1986) "Peripheral counter-urbanization: Findings from an integration of census and survey data in Northern Scotland". *Regional Studies*, 20 (1), pp.15-26.
- Joseph, A.E., Keddie, P.D. and Smit, B. (1988) "Unravelling the population turnaround in rural Canada". *Canadian Geographer*, 32, pp.17-30.
- Kasimis, C., Papadopoulos, A.G. and Pappas, C. (2010) "Gaining from rural migrants: Migrant employment strategies and socioeconomic implications for rural labour markets". *Sociologia Ruralis*, 50 (3), pp.258-276.
- Kasimis, C. and Papadopoulos, A.G. (2005) "The multifunctional role of migrants in the Greek countryside". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (1), pp.99-127.
- Kayser, B. (1990) « La renaissance rurale : Sociologie des campagnes du monde occidental ». *Norwis*, 155 (1), pp.365-366.
- Krisjane, Z. and Berzis, M. (2012) "Post-socialist urban Trends: New patterns and motivations for migration in the suburban areas of Rīga, Latvia". *Urban Studies*, 49 (2), pp. 289-306.
- Koser, K. and Black, R. (1999) "The end of the refugee cycle?" In Black, R. and Kosers K. (eds.) *The end of the refugee cycle? Refugee repatriation and reconstruction*. New York : Berghahn Books, pp. 2-17.
- Kotzamanis, B. (1989) Le mouvement migratoire dans la Grèce de l'après-guerre: Antécédents migratoires, mécanismes "libérateurs" et conditions permissives au départ durant les années cinquante - soixante dix. Thèse es Lettres et Sciences Humaines, Paris.
- Mitchell, C.J.A. (2004) "Making sense of counterurbanization". *Journal of Rural Studies*, 20 (1), pp.15-34.
- Moseley, M.J. (1984) "The revival of rural areas in advanced economies: A review of some causes and consequences". *Geoforum*, 15 (3), pp.447-456.
- Ni Laoire, C. (2007) "The green green grass of home? Return migration to rural Ireland". *Journal of Rural Studies*, 23 (3), pp. 332-344.
- Pennington, J. (2013) *Moving on: Migration trends in later life*. Available at https://www.ippr.org/files/images/media/files/publication/2013/06/moving-on-older-people_June2013_10898.pdf [Accessed: 9/9/15].
- Sidiropoulos, G., Allison, E. and Tzortzopoulou, M. (1996) "Migration flows and spatial distribution of the population in Greece". In Kotzamanis, B. (ed.) *La démographie des Balkans: Mouvemnts migratoires et répartition spatiale de la population*. Volos : Presses Universitaires de Thessalie, pp. 146-180.
- Šimon, M. (2012) "Exploring counterurbanisation in a post-socialist context: Case of the Czech Republic". *Sociologia Ruralis*, 54 (2), pp.117-142.
- Simpson, L. and Finney, N. (2009) "Spatial patterns of internal migration: Evidence for

- ethnic groups in Britain”. *Population, Space and Place*, 15, pp.37-56.
- Stillwell, J., Rees, P. and Boden, P. (1992) Migration processes and patterns: Population redistribution in the United Kingdom Vol 2. London: Belhaven Press.
- Stockdale, A. (2015) “Contemporary and ‘messy’ rural in-migration processes: Comparing counterurban and lateral rural migration”. *Population, Space and Place*, 22 (6), pp. 599-616.
- Stockdale, A., Findlay, A. and Short, D. (2000) “The repopulation of rural Scotland: opportunity and threat”. *Journal of Rural Studies*, 16 (2), pp.243-257.
- Urry, J. (2007) *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Williams, J.D. and Sofranko, A.J. (1979) “Motivations for the immigration component of population turn around in non-metropolitan areas” *Demography*, 16 (2), pp.239-55.

Ευγενία Αναστασίου

*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: evanastasiou@prd.uth.gr*

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: mdyken@uth.gr*

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτρης Καλλιώρας
Παντολέων Σκάγιαννης
Όλγα Χριστοπούλου
Ευάγγελος Ασπρογέρακας
Νικόλαος Γαβανάς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ελένη Ανδρικοπούλου
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Παναγιώτης Αρτελάρης
Σοφία Αυγερινού - Κολώνια
Αθηνά Βιτοπούλου
Γιώργος Βλόντζος
Νικόλός Βογιαζίδης
Γεωργία Γεμενετζή
Ηλίας Γεωργαντάς
Αθηνά Γιαννακού
Σπύρος Γκολφινόπουλος
Άσπα Γοσποδίνη
Δημήτρης Γούσιος
Παύλος - Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Αλέξης Δέφνερ
Δέσποινα Διμέλλη
Ασπασία Ευθυμιάδου
Μιχάλης Ζουμπουλάκης
Ελισάβετ Θωΐδου
Γιώργος Κανδύλης
Νικόλαος - Γεώργιος Καραχάλης
Κώστας Καρτάλης
Γρηγόρης Καυκαλάς
Ειρήνη Κλαμπατσέα
Χάρης Κοκκώσης
Παναγιώτης Κοσμόπουλος
Βύρων Κοτζαμάνης
Χρήστος Κουσιδώνης
Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πολυτεχνείο Κρήτης
Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός «Δήμητρα»
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ακαδημία Αθηνών & ΑΠΘ

Κώστας Λαλένης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Λόης Λαμπριανίδης	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λίλα Λεοντίδου	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Παύλος Λουκάκης	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Θωμάς Μαλούτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δημήτρης Μέλισσας	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αγγελική Μενεγάκη	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Θεόδωρος Μεταξάς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μπαγινέτας	Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδος
Νίκος Μπάτης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ηλίας Μπεριάτος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μωραΐτης	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σπύρος Νιαβής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μαρί - Νοέλ Ντυκέν	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημήτρης Οικονόμου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Απόστολος Παπαγιαννάκης	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Κωνσταντίνος Περάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιώργος Πετράκος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μάγδα Πιτσιάβα - Λατινοπούλου	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Σεραφείμ Πολύζος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αντώνης Ροβολής	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σαμαράς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Άρης Σαπουνάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Σεργάος	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Παντολέων (Παντελής) Σκάγιαννης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σοφία Σκορδίλη	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σουλιώτης	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Δημήτρης Σταθάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αναστασία Τασοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πάρις Τσάρτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Γιώργος Τσιλιμίγκας	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Δημήτρης Τσιώτας	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δημήτρης Φουτάκης	Διεθνές Πανεπιστήμιο
Γιώργος Φωτόπουλος	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Μάριος Χαϊνταρλής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Όλγα Χριστοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μανώλης Χριστοφάκης	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Γιάννης Ψυχάρης	Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE

32

ΕΤΟΣ
YEAR

2021

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	